

‘Jan van Boendales Brabantsche Yeesten: antithese of synthese?’

Robert Stein

bron

Robert Stein, ‘Jan van Boendales Brabantsche Yeesten: antithese of synthese?’ In: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 106 (1991), p. 185-197.

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/stei014janv01_01/colofon.htm

© 2003 dbnl / Robert Stein

Jan van Boendales Brabantsche Yeesten: antithese of synthese?*

Robert Stein

In 1989 verschenen twee studies waarin de *Brabantsche Yeesten* een grote rol speelt: de dissertatie van A.L.H. Hage over Middelnederlandse rijmkronieken¹ en de bijdrage van P. Avonds in de bundel *Politiek en literatuur. Brabant en de slag bij Woeringen*². Hoewel ze nagenoeg tegelijkertijd het licht zagen, nemen de beide studies een diametraal tegenovergestelde houding aan ten opzichte van deze rijmkroniek. Avonds ziet de *Brabantsche Yeesten* als een uiting van specifiek stedelijke geschiedschrijving, die ook een uitgesproken stedelijke visie op de samenleving ten beste geeft, meer concreet: de kroniek zou worden gekenmerkt door een duidelijk anti-hertogelijke opstelling, vooral op het terrein van de buitenlandse politiek. Hage verwerpt de ideeën van Avonds en plaatst de *Brabantsche Yeesten* juist in een hertogelijke omgeving³. Dit is de reden om nogmaals een blik te werpen op de *Brabantsche Yeesten*.

Auteur van de *Brabantsche Yeesten*⁴ is Jan van Boendale, de Antwerpse schepenclerk

* Het onderzoek voor dit artikel is mogelijk geweest dank zij de steun van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO). Mijn dank gaat uit naar drs. J.A.A.M. Biemans, prof. dr. W.P. Blockmans, prof. dr. F.P. van Oostrom en prof. dr. H. Pleij die eerdere versies van dit artikel van commentaar hebben voorzien.

1 A.L.H. Hage, *Sonder favele, sonder lieghen. Onderzoek naar vorm en functie van de middelnederlandse rijmkroniek als historiografisch genre* (Groningen, 1989).

2 P. Avonds, 'Brabant en de slag bij Woeringen, mythe en werkelijkheid', in: J.D. Jansens, P. Avonds, *Politiek en literatuur. Brabant en de slag bij Woeringen (1288)* (Brussel, 1989). Vgl. P. Avonds, 'Brabant en Limburg', in: *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, II (Haarlem, 1982) 466-467, 477, 558, waar hij stelt: 'De "Brabantsche Yeesten" is een propagandistisch werk dat de opvattingen van het patriciaat van de grote Brabantse steden vertolkt en dat met de grootste voorzichtigheid dient te worden gehanteerd. Voor Boendale was geen leugen te groot en hij verstrekt juist die informatie die nodig is om zijn doel te bereiken'.

3 Hage, *Favele*, 149. Men zou kunnen zeggen dat Avonds en Hage ieder een 'school' vertegenwoordigen. Vgl. voor het standpunt van Avonds: P. Avonds, 'Zelfbewustzijn en ideologie bij de Brabantse steden in de late middeleeuwen', *Noordbrabants historisch jaarboek*, I (1984) 1-3; J. van Gerven, 'Sociale werkelijkheid en mentale constructie in het werk van Jan van Boendale', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, V (1979) *passim* (vgl. P.C. van der Eerden, 'Het maatschappijbeeld van Jan van Boendale', *Ibidem, passim*; J. van Gerven, 'P. van der Eerden en Boendale's maatschappijbeeld', *Ibidem, passim*); *Idem*, 'Nationaal gevoel en stedelijke politieke visies in het veertiende eeuwse Brabant. Het voorbeeld van Jan van Boendale', *Bijdragen tot de geschiedenis*, LIX (1980) *passim*. Vgl. voor het standpunt van Hage: P. de Ridder, 'Dynastiek en nationaal gevoel in Brabant onder de regering van hertog Jan I (1267-1294)', *Handelingen van de Koninklijke Zuidnederlandse maatschappij voor taal- en letterkunde en geschiedenis*, XXXIII (1979) 77, 93-94; J.G. Heymans, *Vanden derden Eduwaert, coninc van Ingelant hoe hij van over die zee is comen in meyningen Vrancrijc te winnen ende hoe hij Doernic belach. Uitgegeven met een inleiding over de Brabantse historiografie tussen ca. 1270 en ca. 1350* (Nijmegen, 1983) 38-39 (voortaan: Heymans, *DE*); E. van den Berg, 'Genre en gewest. De geografische spreiding van de ridderepiek', *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde*, CIII (1987) 6-7.

4 De term 'Yeesten' is afkomstig van het Latijnse (*res*) *gesta*, wat daad of gebeurtenis betekent. De *gestae* vormen tevens een historiografisch genre dat 'biographische Momente in einem

die in de eerste helft van de veertiende eeuw verschillende Middelnederlandse kronieken en didactische werken heeft geschreven. De *Brabantsche Yeesten*, voor zover bekend zijn eersteling, rondde hij af in 1316 of 1317. Van Boendale schreef in deze kroniek, in opdracht van Willem Bornecolve uit Antwerpen, over de afstamming van de hertogen van Brabant, vanaf ongeveer het jaar 600 tot zijn eigen tijd: 1316⁵. Om zijn publiek deze geschiedenis duidelijk te maken verdeelde hij de Brabantse geschiedenis in vijf periodes, ieder gekenmerkt door een bepaalde status van de (voorvaderen van de) hertogen van Brabant.

Slechts een relatief klein gedeelte van de *Brabantsche Yeesten* werd door Van Boendale zelf bedacht, zoals in de middeleeuwse historiografie gebruikelijk compileerde hij de *Yeesten* voor een belangrijk deel uit oudere kronieken: uit de *Spiegel Historiae* van Jacob van Maerlant en uit de anonieme *Chronica de origine ducum Brabantiae*. Pas bij het naderen van zijn eigen tijd ging hij onafhankelijke gegevens toevoegen. Na de voltooiing van de *Yeesten* in 1316 schreef Van Boendale een vervolg waarmee hij de geschiedenis bracht tot het jaar 1347.

Hoewel Van Boendale zijn kroniek uiteindelijk afrondde omstreeks 1347, is het bij de huidige stand van onderzoek niet zinvol dit werk als een geheel te bekijken. Noch J.F. Willems, die in 1839 de enige uitgave van de *Brabantsche Yeesten* verzorgde, noch moderne onderzoekers hebben zich voldoende rekenschap gegeven van de complexiteit van ontstaans- en overleveringsgeschiedenis van de kroniek. In een eerder artikel heb ik geprobeerd aan te tonen dat Van Boendale vanaf 1316 met onregelmatige tussenpozen delen aan de *Yeesten* toevoegde⁶. Het eerste deel van de *Brabantsche Yeesten* zou vanuit een consequent programmatisch uitgangspunt kunnen zijn geschreven; het tweede deel is - als mijn reconstructie van het ontstaan van de kroniek juist is - niet primair ontstaan als vrucht van beleid, maar veeleer als resultaat van incidentele gebeurtenissen in Brabant, persoonlijke initiatieven van Van Boendale of opdrachten van derden. De ontwikkeling van de kroniek na 1316 is op dit moment in onvoldoende mate bekend om tot betrouwbare conclusies te komen: te veel vragen met betrekking tot ontstaansgeschiedenis, omvang, auteur(s) en opdrachtgever(s) zijn nog onbeantwoord. Waar de uitgave van Willems slechts een zeer onnauwkeurig beeld geeft van het deel van de *Brabantsche Yeesten* dat tussen 1316 en 1350 is ontstaan, vormt zij wel, naar het zich laat aanzien, een bruikbare weergave van de

sachlichen Zusammenhang einfügt' (H. Grundmann, *Geschichtsschreibung im Mittelalter* (3e dr.; Göttingen, 1978) 38-45, Vgl. B. Guenée, *Histoire en culture historique dans l'Occident médiéval* (Parijs, 1980) 205-206). Bij de *Brabantsche Yeesten* gaat het om de daden van de hertogen van Brabant. De Franse titel van de uitgave is dan ook terecht: *Les gestes des ducs de Brabant*; vgl. noot 5.

5 Van Boendale zegt zelf dat hij zal uitzoeken (*BY*, I, 7-10):

Wanen die hertoghen yerst quamen;
Ende mede hoe waren hoer namen;
Ende wat levne si antierden;
Ende hoe langhe si meest regneerden; ...

Zie voor de uitgave van de *Brabantsche Yeesten*: *De Brabantsche Yeesten of rymkroniek van Brabant*, J.F. Willems, ed. (Brussel, 1839). Het werk wordt vaak geciteerd onder de Franse titel: *Les gestes des ducs de Brabant*.

6 R. Stein, 'Wanneer schreef Jan van Boendale zijn Brabantsche Yeesten?', *Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde*, CVI (1990) *passim*.

tekst zoals die in ca. 1316 door Jan van Boendale voor Willem Bornecolve werd geschreven (BY I-BY V 900)⁷.

⁷ *Ibidem.*

In de literatuur wordt vaak benadrukt dat de *Brabantsche Yeesten* is te plaatsen in een spanningsveld tussen de groeiende stedelijke macht en de hertogelijke politiek. De argumentatie hiervoor wordt meestal geput uit de persoon van de schrijver en van de opdrachtgever. Jan van Boendale was lange tijd werkzaam als klerk van de schepensbank van Antwerpen⁸ en Willem Bornecolve was, in de tijd dat de kroniek ontstond, schepen van deze stad⁹. Daarnaast zijn er enkele passages die men kan interpreteren als kritisch ten aanzien van het hertogelijk beleid.

Mij beperkend tot het deel van de *Yeesten* dat in ca. 1316 ontstond, wil ik proberen te bepalen of de *Brabantsche Yeesten* inderdaad de anti-hertogelijke inhoud heeft, waarvoor onder anderen Avonds opteert. Het ligt namelijk niet zonder meer voor de hand dat de *Brabantsche Yeesten* een puur stedelijke kroniek is, onder literatuur-historici is de heersende trend dat stedelijke literaire produkties in de vroege veertiende eeuw nauwelijks echt stedelijk zijn maar eerder sterk bij de adellijke cultuur aansluiten¹⁰. Meer toegespitst op de inhoud van de *Brabantsche Yeesten*: dit is een kroniek over de hertogen van Brabant¹¹, niet over het land, niet over een stad, niet over het Brabantse volk maar over de hertogelijke dynastie. Steden spelen slechts een (negatieve) rol als zij in opstand komen tegen de hertog.

Om de stellingname van de *Brabantsche Yeesten* te bepalen zal ik eerst een blik werpen op de plaats die de kroniek inneemt binnen de vroege Brabantse historiografie en op de wijze waarop Van Boendale zijn werk heeft gecompileerd. Vervolgens wil ik onderzoeken of Van Boendale de *Brabantsche Yeesten* schreef vanuit een stedelijke of vanuit een hertogelijke politieke achtergrond.

- 8 Centraal in onze kennis over Jan van Boendale staan de volgende verzen uit *Jans Teesteye*:

Alle die ghene die dit werc
Sien, lesen ende horen,
Die gruetic Jan, gheheten clerc,
Vander Vueren gheboren.
Boendale heetmen mi daer,
Ende wone te Andwerpen nu,
Daer ic ghescreven hebbe menech jaer
Der scepenen brieve, dat segghic u.

(*Nederlandsche gedichten uit de veertiende eeuw van Jan Boendale, Hein van Aken en anderen*, F.A. Snellaert, ed. (Brussel, 1869) vs. 1-8). Over Jan van Boendale vooral: Van Gerven, 'Nationaal', 177, *passim*; *Idem*, 'Boendale, Jan van', in: *Nationaal biografisch woordenboek*, VIII (Brussel, 1979) kolom 52-60; J. te Winkel, *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde*, I, 2. *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde van middeleeuwen en rederijkerstijd* (Haarlem, 1922) 3-8.

- 9 Zie vooral F. Prims, *Geschiedenis van Antwerpen*, IV, *Onder hertog Jan den derden (1312-1355)*, I, *Politische en economische orde* (Antwerpen, 1933) 116-118. Hij noemt Bornecolve als schepen in de jaren 1314, 1317, 1319, 1320 en 1321. In F. Prims, *Geschiedenis van Antwerpen*, II, *Onder hertog Jan den tweede (1294-1312)* (Antwerpen, 1931) 78-79 wordt een Willem Bornecolve genoemd als schout, amman en schepen van Antwerpen in respectievelijk 1304-1305, 1301 en 1303. Vgl. Hage, *Favele*, 149: vermelding als markgraaf van Rijen in de periode 1304-1307.
- 10 U. Peters, *Literatur in der Stadt. Studien zu den sozialen Voraussetzungen und kulturellen Organisationsformen städtischer Literatur im 13. und 14. Jahrhundert* (Tübingen, 1983) 294.
- 11 Vgl. Hage, *Favele*, 177-178.

De Brabantsche Yeesten en de officiële historiografie

In de recente literatuur heeft men gepoogd een karakterisering te geven van de vroege of ‘officiële’ Brabantse geschiedschrijving. Het gaat om een groep onderling samenhangende genealogieën, ontstaan in de omgeving van het hertogelijk hof. Hoewel er enkele aanwijzingen zijn voor het bestaan van oudere kronieken, moet vrijwel al het overgeleverde materiaal worden gedateerd in de periode na 1268¹². Het laatste werk dat algemeen tot de officiële historiografie wordt gerekend is de *Chronica de origine ducum Brabantiae*, die geschreven moet zijn tijdens de regering van hertog Jan II (1294-1312)¹³. Het is geen toeval dat de historiografie juist in deze periode ontstond: kort voor 1268 bevond Brabant zich in staat van burgeroorlog, samenhangend met het vroegtijdig overlijden van hertog Hendrik III en met het feit dat de minderjarige kroonprins Hendrik IV zwakzinnig was. Ook probeerden enkele buurstaten gebruik te maken van de situatie, zodat Brabant in een ernstige crisis terechtkwam. Uiteindelijk slaagden de Brabanders erin de eenheid te herstellen, een jongere zoon, Jan I, volgde zijn vader op. Als gevolg van deze crisis ontstond, vermoedelijk in kloosters die nauw aan de dynastie gelieerd waren¹⁴, een aantal kronieken en genealogieën met een sterk legitimerende strekking ten aanzien van het hertogelijk huis: de zogenaamde officiële historiografie¹⁵. Volgens P. de Ridder verwoordt deze officiële geschiedschrijving ‘een krachtige affirmatie van het herwonnen Brabants zelfbewustzijn’¹⁶. De legitimiteit van het hertogelijk huis wordt bezongen door te benadrukken dat de Brabantse hertogen afstammen van de Trojanen en vooral van de Karolingen¹⁷. Maar ook andere elementen versterken de roem van de dynastie: kloosterstichtingen, verwantschap met de grote Europese vorstenhuizen en met heiligen worden aangedragen om de roem van de hertogen te vergroten¹⁸.

Omdat de *Brabantsche Yeesten* vrij kort na deze officiële geschiedschrijving is ontstaan, ligt het voor de hand dat zij daarbij zou aansluiten. Als we De Ridders omschrijving van de officiële historiografie als uitgangspunt nemen, is een grote inhoudelijke overeenkomst onmiddellijk zichtbaar: evenzeer als de officiële geschied-

12 Heymans, *DE*, 3, 4. C. Lemaire houdt rekening met een oudere geschiedschrijving, daarvan is echter nauwelijks iets overgeleverd: C. Lemaire, ‘Een kroniek vol “quade truffen”’, in: *Miscellanea Neerlandica. Opstellen voor J. Deschamps*, II (Leuven, 1987) 287.

13 Heymans, *DE*, 32; De Ridder, ‘Dynastiek’, 77; Avonds, ‘Brabant en Limburg’, 467. Fragmentarische uitgave van de *Chronica*: ‘Chronica de origine ducum Brabantiae’, I. Heller, ed., in: *Monumenta Germaniae Historicae*, XXV (Hannover, 1880) 405-413.

14 De Ridder, ‘Dynastiek’, 76-77.

15 Heymans, *DE*, 3, 4; De Ridder, ‘Dynastiek’, 77, 78.

16 De Ridder, ‘Dynastiek’, 76-77.

17 In de late middeleeuwen ging met name van een Karolingische afstamming een duidelijk legitimerende werking uit. K.F. Werner, ‘Die Legitimität der Kapetinger und die Entstehung der “Reditus regni Francorum ad stirpem Karoli”’, *Die Welt als Geschichte*, XII (1952) *passim*.

18 De Ridder, ‘Dynastiek’, 77-78. Folz wijst in dit kader op de ambities die hertog Jan I had ten aanzien van Lotharingen, de genealogieën zouden hebben gediend om deze ambities te legitimeren. R. Folz, *Le souvenir et la légende de Charlemagne dans l'Empire germanique médiéval* (Parijs, 1950) 377-378.

schrijving stelt Van Boendale de Karolingische afstamming van de hertogen centraal, terwijl hij de Trojaanse herkomst enigszins vragend memoreert¹⁹.

Maar niet alleen in deze grote lijn, ook in de afwijking daarvan vertoont de *Brabantsche Yeesten* een treffende overeenkomst met de officiële historiografie. Als we ervan uitgaan dat Van Boendale, zoals hij zelf zegt, in de *Brabantsche Yeesten* de geschiedenis van de Brabantse hertogen wil behandelen²⁰, is er een aantal wat grotere passages die slechts heel indirect met het Brabantse geslacht te maken hebben.

De eerste belangrijke toevoeging die Van Boendale maakt - ruim 100 verzen - betreft de beschrijving van de vondst van het lichaam van Johannes de Doper, samenhangend met een veldtocht van Pippijn III in Spanje²¹: het verhaal gaat over twintig gedode ridders die door de vondst van het lichaam van Johannes de Doper weer levend werden. Later stichtte Pippijn III op deze plaats een klooster. De plaatsing van deze passage is temeer opmerkelijk omdat dit het enige stuk in de *Brabantsche Yeesten* is dat ontleend is aan het derde boek van de *Spiegel Historiae*²², terwijl alle andere passages uit het zevende of achtste boek stammen. Met andere woorden: nergens anders in zijn kroniek doorbreekt Van Boendale zo duidelijk de lijn der gebeurtenissen die door Van Maerlant is aangegeven.

Een tweede afwijking van de grote lijn, 716 verzen lang, wordt gevormd door het verhaal van Amijs en Amelis²³, een duidelijk hoofs getinte geschiedenis, door J.J. Mak omschreven als een stuk met een feodaal christelijk karakter²⁴. Het is het verhaal van een vriendschap tussen twee edelen aan het hof van Karel de Grote. Van Boendale zegt zelf dat hij dit stuk heeft ingelast omdat:

[Men] hier bi mach ... merken ende verstaen
Dat God, onse Here, sonder waen
Goede gheselschap altoes mint,
Daermen trouwe ende doeght in vint²⁵.

Tenslotte is er de geschiedenis van de kruistocht van Godfried van Bouillon. Bijna het gehele derde boek van de *Brabantsche Yeesten* wordt door deze geschiedenis ingenomen (1757 van de 2116 verzen). Godfried van Bouillon was dan wel een achterneef

19 Op de Karolingische traditie kom ik hieronder terug. Voor de Trojaanse afstamming zie: *BY*, I, 105-225. In twee van de handschriften van de *Brabantsche Yeesten* (Koninklijke Bibliotheek Brussel 19.607 en Stadsbibliotheek Antwerpen B 15828, in de editie van Willems respectievelijk hs. B en C) wordt dieper ingegaan op de Trojaanse afstamming.

20 *BY*, I, 1-10, zie noot 5.

21 *BY*, I, 1484-1597.

22 Jacob van Maerlant, *Spiegel Historiae met de fragmenten der later toegevoegde gedeelten van Philip Utenbroeke en Lodewijk van Velthem*, M. de Vries, E. Verwijs, ed. (4 dln.; Leiden, 1861-1879). *SH*, III, 2, c. 13.

23 *BY*, II, 23-632 en 755-862. Separate uitgave: J.J. Mak, ed., *Amijs ende Amelis, een middeleeuwse vriendschapssage* (Zwolle, 1954).

24 Mak, *Amijs*, 8. Hij steunt hierbij op J. Bedier, *Légendes épiques du moyen âge*, II (Parijs, 1917) 178.

25 *BY*, II, 857-860. Deze vier verzen komen niet voor in de *Spiegel Historiae* en moeten dus door Van Boendale zijn toegevoegd.

van de Brusselse graaf Hendrik de Oude maar Van Boendale beseft heel goed dat Godfried niet echt tot de Brabantse dynastie behoort²⁶.

Naar mijn mening is de passage over het lichaam van Johannes de Doper zonder moeite te plaatsen in de omschrijving die De Ridder van de officiële historiografie heeft gegeven: het gaat om een kloosterstichting door één der ‘Brabantse hertogen’. Ook de kruistocht van Godfried van Bouillon lijkt in deze definitie te passen, door zijn onderneming was de kruisvaarder omgeven door de geur van heiligheid, zodanig zelfs dat Van Boendale hem ‘die salighe hertoghe Godevaert’ noemt²⁷. Het hoofse karakter van de passage over Amijs en Amelis geeft eveneens aan dat de *Brabantsche Yeesten* past in de context van de officiële historiografie.

Uit deze toegevoegde passages blijkt dat de *Brabantsche Yeesten* - in de vorm waarin de kroniek in ca. 1316 werd geschreven - in sterke mate aansluit bij de officiële historiografie. Uitgangspunt is de hertogelijke dynastie, waaraan andere elementen (religieuze stichtingen en verwante ‘heiligen’) zijn opgehangen; hiermee past de kroniek volledig in de definitie die De Ridder geeft van de officiële historiografie. Maar betekent dit ook dat Van Boendale bewust heeft gestreefd naar een aansluiting bij de officiële historiografie, of heeft hij slechts slaafs zijn voorgangers gevolgd? Een bestudering van zijn bronnengebruik kan daar een antwoord op geven.

Hoe gebruikte Van Boendale zijn bronnen?

Zoals ik hierboven opmerkte, zijn er twee belangrijke bronnen aan te wijzen voor de *Brabantsche Yeesten*: Jacob van Maerlants *Spiegel Historiael* en, als deze bron is opgedroogd, de anonieme *Chronica de origine ducum Brabantiae*. Van de *Chronica* wordt aangenomen dat zij werd geschreven in hertogelijke kringen²⁸ (feitelijk behoort zij tot de ‘officiële’ historiografie, de groep kronieken die kort na 1268 is ontstaan); de *Spiegel Historiael* is een wereldkroniek, die geen duidelijk standpunt inneemt in de Brabantse geschiedenis.

Met name aan de *Spiegel Historiael* ontleent Van Boendale grote stukken letterlijk. Hij moet, uitgaande van een genealogie, alle passages hebben geselecteerd die in

26 Van Boendale zelf zegt dat hij Godfried van Bouillon opneemt (*BY*, III, 11-14):

... niet, verstaet dit woert,
Dat hi ten Brabantschen princhen hoert,
Maer om dat hi van hen quam,
Van eenre siden, als ic vernam.

Vgl. voor de hele passage *BY*, III, 8-18. Zie voor Godfried van Bouillon en de mythevorming rond hem: G. Despy, ‘Godefroid de Bouillon: mythes et réalités’, *Bulletin de l’Académie royale de Belgique. Classe des lettres et des sciences morales et politiques*, 5e s., LXXI (1985) vooral 270-271.

27 Godfried van Bouillon werd nooit gecanoniseerd: Despy, ‘Godefroid’, 273-274. Het citaat van Van Boendale *BY*, III, 632. Overigens benadrukt Van Boendale in de *Brabantsche Yeesten* regelmatig dat de moeder van Godfried (Ida) een heilige was: *BY*, II, 5910; *BY*, III, 642-643, 1890-1891. Ook het heilige karakter van deze kruistocht wordt door hem beklemtoond: *BY*, III, 275, *passim*.

28 Vgl. noot 13.

directe zin over de voorouders van de Brabantse hertogen gaan²⁹: J. te Winkel heeft uitgerekend dat van de 9730 verzen uit de eerste drie boeken van de *Brabantsche Yeesten* 6470 aan Van Maerlant zijn ontleend³⁰. Dit impliceert onmiddellijk dat ook een groot aantal verzen niet uit de *Spiegel* afkomstig is, in de meeste gevallen gaat het dan om herrijmingen; zonder overdrijving kunnen we stellen dat inhoudelijk meer dan negentig procent van de eerste drie boeken van de *Brabantsche Yeesten* is gebaseerd op de *Spiegel Historiae*. Op verschillende plaatsen heeft Van Boendale echter wel inhoudelijke aanvullingen bij zijn voorbeeld gemaakt.

Een systematisch onderzoek naar verzen die Van Boendale heeft toegevoegd aan de inhoud van de *Spiegel Historiae* wijst uit dat er een zekere lijn te herkennen is in de invoeringen; een onderverdeling in drie categorieën is mogelijk³¹.

- 1 Van Boendale versterkt dynastieke elementen en benadrukt de legitieme positie van de voorouders van de hertogen van Brabant.
- 2 Hij legt een sterkere nadruk op de morele inhoud van het heerserschap, waarbij hij dienstbaarheid aan God en de kerk centraal stelt.
- 3 In samenhang met de dienstbaarheid aan God en kerk geeft Van Boendale soms een moraliserende inhoud aan zijn kroniek.

Als voorbeeld voor het eerste type invoeging kan de usurpatie van Hugo Capet dienen, waardoor het Karolingische geslacht werd beroofd van zijn erfgoed, en de daarmee samenhangende overgang van de Karolingische dynastie - via de vrouwelijke lijn in de persoon van Gerberga - naar de graven van Leuven. Dit geval is temeer interessant omdat de Karolingische afstamming fundamenteel is voor het legitimerend karakter van een (Brabants) historiografisch werk, vooral ten aanzien van de Brabantse aanspraken op de Lotharingse hertogstitel³². Het is karakteristiek dat Van Boendale veel sterker dan Van Maerlant de verraderlijkheid van de opzet van Hugo Capet beklemtoont en dat hij veel meer accentueert dat via Gerberga de legitieme Karolingische lijn verder loopt³³. Als vergelijking kan hier fungeren de beschrijving in de *Brabantsche Yeesten* van de usurpatie van Pippijn III tegen de Merovingische

29 Ik heb slechts één passage gevonden in de *Spiegel Historiae* die formeel in de *Brabantsche Yeesten* zou moeten staan maar die door Van Boendale is weggelaten. Het gaat hier om de opmerking van Van Maerlant dat de Brabantse hertogen zich erop beroemden af te stammen van de zwaan(ridder) (*SH*, IV, 3, cap. 22, 83-88). Vgl. Heymans, *DE*, 39-40. De negatieve houding die Van Boendale elders aanneemt tegenover de zwaanlegende geeft aan dat hij door deze omissie probeert de hertogen te ontzien.

30 J. te Winkel, *Maerlant's werken als spiegel van de 13de eeuw* (2e dr.; Gent, 's-Gravenhage, 1892) 302, 504.

31 De concordantietabel van *Brabantsche Yeesten* en *Spiegel Historiae* die is opgenomen in de uitgave van Willems (843-861) is door haar onnauwkeurigheid onbruikbaar gebleken bij dit onderzoek.

32 Werner, 'Legitimität', *passim*.

33 Met betrekking tot deze gebeurtenissen voegt Van Boendale toe aan de inhoud der *Spiegel Historiae*: *BY*, I, 1234-1239, *BY*, II, 9-12, 5710-5721, 5768-5795, 5800-5805, 5822-5827, 5843-5871, *BY*, III, 3-7, 47-49, 59-62, 97-106 en 248-252. De nadruk op het doorlopen van de dynastieke lijn bij Gerberga is te vergelijken met Van Boendale's beschrijving van de opvolging door Begga: *BY*, I, 543-555 en 572-580.

koningen, ook hier voegt Van Boendale veel toe maar hij legt nu juist de nadruk op het legitieme karakter van de machtswisseling³⁴.

34 Van Boendale voegt toe aan de *Spiegel Historiae*: *BY*, I, 604-607, 731-740, 793-802, 1152-1162, 1186-1195, 1204-1205, 1210-1215.

Van Boendale beklemtoont de dienstbaarheid aan God en kerk vooral in de persoon van Karel de Grote, die de specifieke held van de Antwerpse schepenkerk lijkt te zijn³⁵. Het hoeft ons in dit kader niet te verbazen dat het feit dat de Brabantse hertogen afstammen van de Karolingen door Van Boendale veel vaker wordt benadrukt dan door Van Maerlant³⁶. Ook geeft Van Boendale regelmatig aan dat de positie van de Brabantse hertogen het gevolg van een soort goddelijke beschikking is, zoals bijvoorbeeld blijkt uit het volgende citaat:

Maer aldus quam soe Lothrike
 Ten rechter ore sekerlike,
 Daert te rechte wesen soude,
 Alsoet Onse Here selve woude;
 Maer ter cronen dat ghi wel kint
 En mochten si comen nie sint,
 Die hem Hughe die scalke man
 met valschen treken ave wan³⁷.

Bij de moraliserende elementen die hij toevoegt, benadrukt Van Boendale vooral het voorbeeld van de Karolingen, en dan uiteraard liefst Karel de Grote. Belangrijk is dan - opnieuw - diens verknochtheid aan de kerk, bijvoorbeeld:

Hi en leide an vrouwen minne
 Ghenen sin, in ghenen stonden,
 Noch an tornoy, noch an tafelronden,
 Noch an houden grote hoven;
 Maer al te Gods loven
 Setti wille ende ghewerke,
 Ende te hoghene die heilighe kerke.
 En sijn soe erch ghene heren,
 Wouden si hen daer toe keren
 Dat si Karels yesten ende sijn daden
 Dicken voer hen lesen daden,
 Sine soudens te beter moeten wesen,
 Ende elc man, diese soude lesen³⁸.

In ruil voor zijn machtspositie moet de vorst vooral de kerk beschermen maar ook zijn volk goed behandelen. En in dat laatste zit wel eens een element van kritiek verborgen:

35 *BY*, II, 673-676, 881-882, 941-944, 997-1008, 1059-1092, 1145-1147, 1199-1203, 1266-1267, 1455-1456, 1469-1478, 1745-1758, 1837-1840, 1867-1868, 2258-2267, 2270-2275, 2279-2292.

36 Toegevoegd zijn: *BY*, I, 563-568, *BY*, II, 1451-1456, 1883-1884, 2472-2473, 5810-5813, 5843-5871, *BY*, III, 1-7, 59-62, 101-106.

37 *BY*, III, 2099-2106.

38 *BY*, II, 1080-1092.

de heren (maar in dit geval niet specifiek de Brabanders) overtreden ‘tegenwoordig’ soms de goddelijke wet van gerechtigheid en zij leven teveel in weelde³⁹.

Hetgeen we zien bij Van Boendales vertaling van de hertogelijke *Chronica de origine ducum Brabantiae*, wijkt hier niet sterk van af⁴⁰. Opvallend is het feit dat Van Boendale zijn voorbeeld bijna woordelijk volgt⁴¹. Wel maakt hij een vrij groot aantal aanvullingen, die vooral betrekking hebben op allerlei oorlogen, maar hij laat praktisch niets weg en nergens verwerpt hij de inhoud van deze kroniek⁴².

Het feit dat Van Boendale juist de dynastieke lijn versterkt, geeft aan dat hij bewust heeft gekozen voor een dynastiek opgezette kroniek. Of anders gezegd, de keuze van Van Boendale voor een aansluiting bij de officiële historiografie is niet, zoals Van Gerven stelt, ‘uiterst gemakkelijk’⁴³ maar het uitgangspunt van de *Brabantsche Yeesten* geweest. Ik kan me dan ook niet vinden in zijn visie dat Van Boendale de hertog slechts als symbool van het hertogdom ziet⁴⁴.

De Ridder stelt, mijn inziens terecht, dat de dertiende-eeuwse historiografie een dynastiek karakter heeft en derhalve legitimerend is ten aanzien van de dynastie. Hetzelfde kan gezegd worden van de veertiende-eeuwse *Brabantsche Yeesten*, die eveneens primair is bedoeld ter legitimering van het Brabantse vorstenhuis: ook Van Boendale benadrukt immers dat de hertogen afstammen van de Karolingen, dat zij de wettige erfgenamen zijn van het Frankische rijk en, meer bescheiden, van Lotharingen. Deze bevindingen zijn eigenlijk helemaal niet revolutionair: Van Boendale geeft dit zelf ook al aan in de inleiding van de *Yeesten*⁴⁵.

Deze conclusies zijn strijdig met Avonds' visie ten aanzien van de *Brabantsche Yeesten*; hij meent dat de kroniek tegen de Lotharingse ambities van de hertogen is

39 Belangrijk voorbeeld hiervoor is *BY*, I, 1690-1700. Zie voor de educatieve elementen het hierboven al geciteerde *BY*, II 857-860 en het uiterst opmerkelijke (*BY*, II, 3526-3531):

Hadden noch heren selken moet
Dat si deelden ghewonnen goet
Elken, na dat hi ware wert,
Ende si oec stout waren ende onververt,
Si souden noch, in haren lande,
Vinden Oliviere ende Roelande.

Vgl. voor dit stuk *Jans Teesteye*, vs. 912-921. Dergelijke educatieve elementen voegt Van Boendale ook toe als hij de *Chronica* vertaalt: *BY*, IV, 535-536. Vgl. Hage, *Favele*, 190.

40 Van Boendale benadrukt de dynastieke elementen sterker dan zijn voorbeeld: *BY*, IV, 41-54 (tevens kerkelijke elementen), IV 425-428. Voor de houding tegenover de kerk vooral *BY*, IV, 535-542 (tevens educatief).

41 Heymans, *DE*, 33.

42 Ik ben niet, zoals Avonds (‘Brabant en Limburg’, 466, 477), geneigd de afwijkingen in woorden als essentieel te beschouwen. We moeten ons realiseren dat Van Boendale een rijmkroniek heeft gemaakt, het berijmen van een tekst impliceert automatisch dat er woordelijke afwijkingen kunnen optreden. Als voorbeeld het door Avonds belangrijk geachte ontbreken van het woord Lotharingen in een bepaalde context. Opmerkelijk is, dat elders dit woord juist door Van Boendale wordt toegevoegd (*Chronica*, 412 en *BY*, IV, 1424-1426). Vgl. Hage, *Favele*, 208.

43 Van Gerven, ‘Nationaal’, 148-149.

44 *Ibidem*, 155.

45 Dit volgt uit de indeling van de geschiedenis die Van Boendale geeft (*BY*, I, 63-99).

gericht. Van Boendale echter, fundeert zijn kroniek, in navolging van de officiële geschiedschrijving, op de Karolingische afstamming van de hertogen, waarbij hij zich terdege realiseert dat de Brabantse aanspraken op de Lotharingse hertogstitel waren gebaseerd op deze afstamming⁴⁶? Mijn conclusies sluiten daarentegen goed aan bij de bevindingen van Hage, die verschillende detailpunten waarop Avonds zijn mening baseert afdoende weerlegt⁴⁷.

Het ontstaansmilieu van de Brabantsche Yeesten

Betekent dit dan ook dat we de *Brabantsche Yeesten*, in navolging van Hage, uit de stedelijke context moeten verwijderen en in het adellijk milieu van het hertogelijke hof moeten plaatsen? Het bepalen van een opdracht- en receptiemilieu van middeleeuwse literatuur is altijd een moeilijke zaak maar naar mijn mening maken ontstaansperiode, inhoud van de kroniek en persoon van de opdrachtgever het waarschijnlijk dat de *Brabantsche Yeesten* in een stedelijke omgeving is ontstaan.

Hage baseert zijn visie vooral op de persoon van de opdrachtgever van de *Brabantsche Yeesten*, Willem Bornecolve. Bornecolve was amman en schout (beide door de hertog benoemde ambtenaren) in respectievelijk 1301 en 1304-1307; het schepenenambt, dat een veel meer stedelijk karakter droeg⁴⁸, vervulde Bornecolve in 1314, 1317, 1318, 1321⁴⁹. Later was hij weer schout van Rijen en *castellanus* van Antwerpen. Hage oppert dat Bornecolve zich met het laten schrijven van de *Brabantsche Yeesten* ‘toegang tot de hofkringen wenste te verschaffen’⁵⁰.

Hierboven hebben we gezien dat de *Brabantsche Yeesten* als legitimerend voor de hertogelijke positie moet worden beschouwd. Een blik op de geschiedenis van het hertogdom zal duidelijk maken dat een dergelijke visie beter past de politieke uitgangspunten van de Brabantse steden dan bij die van het hertogelijke hof.

Net als het overlijden van Hendrik III in 1261, leidde de dood van Jan II tot een dynastieke crisis. Hertog Jan II (1294-1312) had kort voor zijn dood een akkoord gesloten met de Brabantse steden, waarin hij hen inspraak in allerlei bestuurlijke aangelegenheden beloofde, de zogenaamde charters van Kortenberg. Hertog Jan III was, toen zijn vader stierf, twaalf jaar oud en zijn minderjarigheid leidde onmiddellijk tot problemen over het regentschap. Als winnaars kwamen hieruit drie hoge edelen naar voren. Dit was zeer ongunstig voor de steden: de regentieraad weigerde de charters van Kortenberg te respecteren en verzuimde een oplossing te zoeken voor de grote schulden die de overleden hertog in het buitenland had gemaakt, wat leidde tot de confiscatie van de goederen van kooplieden. De steden reageerden op deze

46 *BY*, II, 5843-5871; *BY*, III, 59-62. Deze beide passages komen niet voor in de *Spiegel Historiae* en zijn dus door Van Boendale toegevoegd.

47 Hage, *Favele*, 206-217.

48 F. Prims, *Geschiedenis van Antwerpen*, II, *De XIIIde eeuw*, I, *De rechtsorde* (Brussel, 1929) 64-66.

49 Hage, *Favele*, 149.

50 *Ibidem*.

gebeurtenissen door, in 1313, een stedenbond op te richten die gericht was tegen de edelen rond Jan III. In 1314 pleegden zij een staatsgreep, zetten de edelen af en vormden zelf een regentieraad. Er leek een burgeroorlog te ontstaan, die echter op het laatste moment kon worden voorkomen: de steden behielden de macht⁵¹.

We mogen aannemen dat Jan van Boendale is begonnen met zijn - in 1316 afgeronde - *Yeesten* na de revolutie van 1314. F.P. van Oostrom heeft uitgerekend dat een produktie van ca. 550 verzen per week heel normaal was voor een middeleeuws dichter⁵². Hoe voorzichtig we dergelijke getallen ook moeten hanteren, ze geven wel aan dat Van Boendale de 11.252 verzen tellende *Brabantsche Yeesten* eerder in een half jaar dan in twee jaar heeft geschreven. Derhalve is noch het initiatief tot het schrijven van de *Brabantsche Yeesten*, noch de inhoud van de kroniek los te zien van de gebeurtenissen in 1314. Bovendien ligt de analogie met de crisis van 1268 hier tezeer voor de hand: ook na die dynastieke crisis ontstonden immers legitimerende genealogieën en kronieken⁵³. Dit leidt tot de conclusie dat de *Brabantsche Yeesten* niet was bedoeld ter legitimering van de hertog-met-adellijke-regentieraad maar juist van de hertog-met-stedelijke-regentieraad.

Een sleutelrol bij de beschouwing van het onstaansmilieu van de *Brabantsche Yeesten* speelt natuurlijk de beschrijving die Van Boendale geeft van de crisis van 1314. Het charter van Kortenberg en de stedenbond van 1313 noemt hij niet, de machtsovername door de stedelingen echter wel. Van Boendale merkt hier op dat Jan II grote schulden had gemaakt. Dat was niet verstandig van de hertog maar uiteindelijk was het de schuld van uitzuigers in zijn omgeving, zij verbrasten het geld, terwijl de vorst zelf soms in armoede moest leven. De stedelingen zagen, aldus Van Boendale, dat het tijdens de regering van hertog Jan III dezelfde kant op dreigde te gaan en hij vervolgt dan:

Soe langhe si [de stedelingen] hieromme pinen,
 Dat die hertoghe sette sinen raet
 Ane sine porteren, dat verstaet.
 Ende om dat dese dinc ghesciede,
 Soe wies tusschen dedele liede
 Ende den porteren evelen moet;
 Ende die porteren, alse liede vroet,
 Queten die scout, al sonder sparen,
 Soe dat die coepmanne mochten varen
 Om haer neringhe, waer si wouden,
 Onghepant ende ongehouden⁵⁴.

51 Voor het verloop van de politieke gebeurtenissen vooral P. Avonds, *Brabant tijdens de regering van hertog Jan III (1312-1356). De grote politieke krisissen* (Brussel, 1984) 17-77.

52 F.P. van Oostrom, 'Hoe snel dichtten middeleeuwse dichters? Over de dynamiek van het literaire leven in de middeleeuwen', *Literatuur*, I (1985) 328-329.

53 De Ridder, 'Dynastiek', 76 vlg.; W. Nikolay, *Die Ausbildung der ständischen Verfassung in Geldern und Brabant während des 13. und 14. Jahrhunderts* (Bonn, 1985) 127.

54 *BY*, V, 762-772. Voor de gehele passage: *BY*, V, 711-788.

Naar mijn mening is deze passage maar op één wijze te interpreteren: Van Boendale legitimeert de stedelijke ‘revolutie’ tegen de adellijke regentieraad. Ook op andere plaatsen in de *Yeasten* benadrukt Van Boendale stedelijke uitgangspunten, van belang zijn de toevoegingen die Van Boendale aanbrengt ten opzichte van de *Chronica de origine ducum Brabantiae*. Zo wordt hertog Jan I geprezen omdat hij de kooplieden niet heeft tegengewerkt:

Coepmanne uut sijnre viande lande
Mochten voeren ghelt ende pande
In sijn lande, vroeck ende spade⁵⁵.

We moeten dus stellen dat de inhoud van de *Brabantsche Yeesten* erop wijst dat de kroniek is geschreven vanuit een stedelijke politieke visie. Dit wordt bevestigd door het opdrachtgeversmilieu waar Van Boendale in werkte. Rogier van Leefeldale - voor wie Van Boendale rond 1330 een aantal didactische werken schreef - was niet slechts de edelman die door Hage wordt gepresenteerd, maar iemand die juist in 1314 zitting ging nemen in de hertogelijke raad en van dat moment af een belangrijk intermediair vormde tussen hertog en steden⁵⁶. Willem Bornecolve, de uiteindelijke opdrachtgever van de *Brabantsche Yeesten*, was in de tijd van het ontstaan van de kroniek schepen in Antwerpen, terwijl Van Boendale daar zelf schepenklerk was. Dat Bornecolve op andere momenten hertogelijk ambtenaar is geweest, hoeft in dit kader naar mijn mening niet van belang te zijn.

Mijns inziens geeft de *Brabantsche Yeesten* dan ook een stedelijke visie weer op het hertogschap. Deze visie wordt echter niet gekenmerkt door een dualisme tussen hertog en steden, maar juist door een gemeenschappelijk belang⁵⁷, sinds 1314 gepersonifieerd door de stedelijke regentieraad. Een aanwijzing temeer daarvoor is de inhoud van een onmiskenbaar stedelijk document uit deze periode. Ik doel hierbij op de hierboven al genoemde stedenbond, gesloten door een zestal Brabantse steden in 1313, deze begint als volgt:

Omme die goede onste ende die grote vrienſcap ende trouwe, die wy altoes ghedraghen hebben ende draghen selen tonsen lieven here den hertoge; ende wy sien, dat groflec sine ere ende syn orber es, ende hi wale behoeft dat syn lant stae in eendrachtecheden ende in goeden poente; ... es dat sake dat de goede liede van den lande eendrachtech syn ende wel over een draghen, dat onse here de hertoge te sterkere ende te machteger syn sal ende wy alle met heme: soe es dit die sake die ons nu porret, te desen tide vorder dan tanderen tide, dat wy versien alle die poente, die

55 *BY*, V, 165-167. Ditzelfde is merkbaar *BY*, IV, 1376-1384, *BY*, V, 161-177, vgl. *Chronica*, 413.

56 Avonds, *Brabant tijdens de regering van Jan III*, 30, 31; vgl. Hage, *Favele*, 150-151. In dit kader is het interessant dat de werken die Van Boendale voor Van Leefeldale schreef mede bedoeld lijken te zijn geweest voor een stedelijk publiek, vgl. D. Kinable, ‘De opdrachten in Boendales Jans Teesteye en Der Leken Spiegel als receptiegegeven’, in: M. de Clercq, e.a., ed., *Ingenti Spiritu. Hulde-album opgedragen aan W.P.F. de Geest* (Brussel, 1989) 139-144.

57 Vgl. Hage, *Favele*, 206-217.

eendrachtech maken moghen ene stat metter andere van vestinghe: dats te verstane, ochte ieman eneghe dinghen rueren woude, dat jegen onse here den hertoghe ware, och jegen dlant, dat onse here die hertoge ende wy dies te starker souden sijn dat onrecht te verwerne;...⁵⁸.

In de *Brabantsche Yeesten* treffen we dezelfde houding tegenover de hertog aan als in deze oorkonde: het streven naar een eenheid binnen Brabant, gegroepeerd rond de persoon van de hertog. Het lijkt me dan ook waarschijnlijk dat de *Brabantsche Yeesten* is ontstaan in een stedelijke omgeving met als doel de positie van de hertog te legitimeren. Deze situatie onderscheidt zich niet wezenlijk van die tijdens de dynastieke crisis van 1268; zoals De Ridder aangeeft traden de steden ook toen op als een belangrijk staatsdragend element⁵⁹. De suggestie van Hage, dat Bornecolve met de *Brabantsche Yeesten* de bedoeling heeft gehad zich toegang te verschaffen tot de regentieraad is in deze context interessant⁶⁰.

Slotbeschouwing

Samenvattend wil ik stellen dat compositie, inhoud en datering van de *Brabantsche Yeesten* erop wijzen dat deze kroniek niet te plaatsen is in een dualistische visie op hertog en steden. Net als de dertiende-eeuwse Brabantse historiografie ontstond de *Brabantsche Yeesten* in een periode van dynastieke en maatschappelijke crisis. Bestudering van het bronnengebruik door Van Boendale wijst uit dat hij bewust aansluiting heeft gezocht bij de dertiende-eeuwse officiële (of hertogelijke) historiografie en dat hij heeft geprobeerd juist de dynastieke elementen in zijn kroniek te benadrukken. Van Boendale streeft in de crisis van 1314 naar een synthese tussen stedelijke en hertogelijke belangen, een conclusie die ook door Hage wordt getrokken⁶¹.

Naar mijn mening wordt deze synthese echter niet gepropageerd vanuit adellijk/hertogelijke kringen, maar juist vanuit de steden. De belangen die Van Boendale behartigt zijn eveneens nationale belangen geweest; er lijkt dan ook sprake te zijn van een dynastiek getint nationalisme. We moeten de *Brabantsche Yeesten* zien als een legitimering van de positie van hertog Jan III en van de stedelijke regentieraad.

Ten aanzien van de tegenstelling die vaak gezien wordt tussen hertog en steden, vraag ik mij af of deze wel zo scherp was als zij herhaaldelijk wordt voorgesteld. Ongetwijfeld zijn er regelmatig belangenconflicten geweest maar van een fundamenteel afwijzen van de andere partij lijkt toch in het veertiende-eeuwse Brabant geen sprake te zijn⁶².

58 J. Molanus, *Historia Lovaniensium*, II, P.F.X. de Ram, ed. (Brussel, 1861) 1238.

59 De Ridder, 'Dynastiek', 75-76.

60 Hage, *Favele*, 149.

61 *Ibidem*, 212-213, 216.

62 *Ibidem*, 216, 217; Nikolay, *Ausbildung*, 131-132, 152.